

UTOROK

12/9/2023 / 19:00 / Nová synagóga Žilina

TUESDAY / New Synagogue Žilina

STREDA 13/9/2023 / 19:00 / Moyzesova sieň Bratislava

WEDNESDAY / Moyzes Hall Bratislava

# NEZABUDNÚŤ

## NOT TO BE FORGOTTEN

Nórsko-slovenský projekt o tolerancii, hudbe, vine a odpustení, cyklus 11 piesní autoriek Marthy Smith a Marilee Eckert v orkestrálnych úpravách Daniela Rumlera o osudoch preživších holokastu.

Norwegian-Slovak project on tolerance, music, guilt and forgiveness, a cycle of eleven songs composed by Martha Smith and Marilee Eckert in orchestral arrangements by Daniel Rumler about the fates of Holocaust survivors

## MARILEE ECKERT – MARTHA SMITH: VOICES OF THE HOLOCAUST

HILARIS CHAMBER ORCHESTRA

Alan VIZVÁRY umelecký vedúci/artistic director

Haakon SMITH<sup>USA/NO</sup> klavír/piano

Eva ŠUŠKOVÁ soprán/soprano

Matúš ŠIMKO ténor/tenor

Daniel RUMLER aranžmány/orchestral arrangements

Martha SMITH<sup>USA/NO</sup>

scenár, sprievodné slovo/script, narrator (Žilina)

Marián SLOVÁK, Eva MATEJKOVÁ  
sprievodné slovo/narrators (Bratislava)

**PROGRAM**

Elie Wiesel's Cry

Anne Frank's Song

M. Ravel: Kaddish

Rose's Joy

Marion's Song

Herbert's Song

Ushie's Children

**PRESTÁVKA / INTERMISSION**

Corrie Ten Boom's Song

Kjempevise Slåtten

The Arons and the St. Louis

Rachmiel

Doris

Ani Maamin

God's Sorrow

# PRESSBURGER KLEZMER BAND

Žilina

Mária POTANČOKOVÁ spev/vocals

Snežana JOVIĆ-WERNER akordeón, spev /  
accordion, vocals

Andrej WERNER husle/violin

Miro LAGO klarinet/clarinet

samo ALEXANDER kontrabas, spev/  
double bass, vocals

valér MIKO klavír/piano

Jakub VALIČEK bicie/drums

**PROGRAM**

Ikh for aheym

D. Meyerowitz/D. Meyerowitz, arr. D. Mirković

S'loyfn s'yogn shvartse volkns

trad./D. Hirsch Nomberg, arr. P. Jantoščiak

Mayn shvester Khaye

Ch. Alberstein

Kad ja pođoh na Bembašu

trad., arr. M. Vuković

Kraj tanana šadrvana

trad./H. Heine, A. Šantić, arr. D. Mirković

Ven du lakhist

M. Perlman/M. Perlman, arr. D. Mirković

Tsu der sotszialistin

D. Wall/A. Reisen

Doina & Hora fun Korona

A. Werner

Dos kelbl (Donna donna)

Sh. Secunda/A. Zeitlin

Shloymele liber

M. Gebirtig/M. Gebirtig, arr. S. Alexander

Unter dayne vayse shtern

A. Brudno/A. Sutzkever

Di Matones

trad./Asya Fruman, arr. D. Mirković

Khosidl

trad., arr. S. Alexander

Azoy lang

B. Schaechter-Gottesman, arr. S. Lurje

Di Mame kokht

trad., arr. S. Alexander

Vigndik a fremd kind

trad., arr. S. Alexander



PRESTÁVKA / INTERMISSION

# DEVĚT BRAN / NINE GATES

Bratislava

## CHASSIDIC SONGS

Baruch MYERS klavír, spev/piano, voice  
Miloš VALENT husle, viola/violin, viola

Božidara TURZONOVOVÁ, František KOVÁR slovo/narrators

Boris LENKO akordeón/accordion  
Jozef LUPTÁK violončelo/cello

PROGRAM Lecha-Dodi

Gott fun Avrohom (B-h Abrahámov)

Text *G-tt fun Avrohom* zložil  
Rabi Levi Jicchak z Berdičevu,  
Levi Jicchak ben Sara Saša (1740–1810).  
Zvykne sa recitovať na koniec šábesu.

Elijahu Hanavi

„Hop Kazak!“

A Dudele

(Rabi Levi Jicchak Berdičever)

Learcejnu náš

výber z knihy *Devět bran*

Šojn avek der nechten!

Golus, Golus / Szol a kakas mar  
Baruch Myers

# VOICES OF THE HOLOCAUST

It has been said that those who forget their history are *destined* to repeat it. There are people today who deny that the Holocaust, the worst genocide ever committed, really happened. Therefore, it is incumbent that we remember.

It began in November of 1938 with an event called Kristallnacht, the night of broken glass. Throughout Germany and Austria, synagogues, Jewish shops and homes were attacked by angry mobs. Over 7,000 Jewish businesses were destroyed in a few days. More than 30,000 innocent Jewish men were arrested and deported to Buchenwald, Dachau and Sachsenhausen concentration camps. Jews were barred from public places and Jewish children could no longer go to German schools. Thus began the Holocaust.

In January of 1942, 15 Nazi officials gathered in Wannsee, Germany, outside of Berlin, to decide the fate of European Jewry. During this conference, the Final Solution was designed and implemented. As a result, two thirds of the European Jewish population was murdered: Mothers, fathers, children, the elderly, the wealthy, the poor. The hatred of the Nazi party had no limit. Many other nations throughout Europe joined them. When World War II ended, over six million innocent Jewish people were executed, along with over 1,000,000 innocent Roma people from across Europe.

My husband, Haakon and I lived in an apartment complex in New York City that was home to many Holocaust survivors. They came as refugees to the United States after surviving concentration camps. We became friends with many of our neighbors. Eventually they opened their hearts to us and shared their experiences of suffering during the war. We promised to take their stories back to Europe with us and they became for us, the Voices of the Holocaust.

Our friends never became known outside of our neighborhood in New York City. But there was a voice of the Holocaust that was heard throughout the world. It was that of Auschwitz survivor, Elie Wiesel, who proclaimed: *Never Forget, Never Again.*

## ELIE WIESEL'S CRY

Cry it! Shout it! Proclaim it to the world. They must remember and not forget.

Every life of the six million shall not be in vain. Eli, eli, lama sabactani. My G-d, my G-d why have you forsaken us, your people. Remember them, remember them.

# HLASY HOLOKAUSTU

Hovorí sa, že človek, ktorý zabudne na vlastnú minulosť, je odsúdený opäť ju prežiť. Niektorí ľudia dnes tvrdia, že holokaust, najhoršia genocída v dejinách, sa vlastne nikdy nestal. Aj to je dôvod, prečo si ho musíme neustále pripomínať.

Všetko sa začalo v novembri 1938 udalosťou, ktorú si svet pamätá ako Krištáľovú noc – noc roztriešteného skla. Rozhnevané davy vtrhli do synagóg, židovských obchodov aj do súkromných domov v celom Nemecku a Rakúsku. V priebehu niekoľkých dní zničili vyše 7 tisíc židovských podnikov. Zatkli viac ako 30 tisíc židovských mužov. Boli zahájené transporty do koncentračných táborov v Buchenwalde, Dachau a Sachsenhausene. Židom zakázali prístup na verejné miesta a ich deti nemohli viac navštevovať nemecké školy. Tak sa pred 70 rokmi dala do pohybu hrozná mašinéria holokaustu.

Pätnásťteho januára 1942 sa na konferencii vo Wannsee nedaleko Berlína zišli najvyšší predstaviteelia nacistického Nemecka, aby vyrieckli ortieľ nad židovským obyvateľstvom Európy. Navrhli a vzápäť odsúhlasili takzvané „konečné riešenie židovskej otázky“. Výsledkom bolo vyvraždenie dvoch tretín židovských obyvateľov európskeho kontinentu: zabili matky, otcov, deti, starých, bohatých aj nemajetných. Nenávisť nacistov nepoznala hranice. Presiakla do mnohých ďalších európskych štátov. Do konca 2. svetovej vojny bolo zavraždených približne 6 miliónov nevinných Židov a viac ako pol milióna Rómov.

S manželom Haakonom sme v New Yorku žili v obytnom dome, ktorý sa stal domovom mnohých preživších holokaustu. Boli to bývalí väzni koncentračných táborov, ktorí do Spojených štátov prišli ako utečenci. S mnohými našimi susedmi sme sa za tie roky spriateliли. Otvorili nám svoje srdcia a rozprávali o svojom veľkom trápení. Slúbili sme im, že ich príbehy so sebou vezmeme do Európy, pretože sa pre nás stali hlasmi holokaustu.

Našich drahých priateľov nikto nepoznal za hranicami newyorskej štvrti, v ktorej sme žili. No jeden hlas holokaustu bolo počuť po celom svete. Patril Eliemu Wieselovi, spisovateľovi a bývalému väzňovi osieničímského tábora, ktorý vyslovil nasledovné slová: „*Nikdy nezabudnime, už nikdy viac.*“

## VOLANIE ELIEHO WIESELA

Na plné hrdlo to povedz! Zakrič to! Pred celým svetom to vyjav! Ten svet si musí pamätať, nikdy nesmie zabudnúť. Ani jediný z tých šiestich miliónov životov nebude stratený. Eli, eli, lama sabachtani. B-ž- môj, b-ž- môj, prečo si nás opustil, nás, svoj ľud? Spomíname na nich, spomíname!

## ANNE FRANK'S STORY

Many first learned of the Holocaust through the life of Anne Frank. As a young girl, she was unknown in her time. While in hiding in Amsterdam, she recorded the events of her life in a diary. She wrote of the courage and daily struggles of a handful of Jews hoping to preserve their lives. After the war her diary was found and published. Anne Frank died in Auschwitz but through her book she has spoken to the world.

*"It is really a wonder that I haven't dropped all my ideals, because they seem so absurd and impossible to carry out. Yet I keep them, because, in „spite of everything, I still believe that people are really good at heart. I simply can't build my hopes on a foundation consisting of confusion, misery and death. I see the world gradually being turned into a wilderness, I hear the ever-approaching thunder, which will destroy us too, I can feel the sufferings of millions and yet, if I look up into the heavens, I think that it will all come right, that this cruelty too will end, and that peace and tranquility will return again. In the meantime, I must uphold my ideals, for perhaps the time will come when I shall be able to carry them out."* Yours, Anne Frank

## ANNE FRANK'S SONG

Little Annie with the big, brown eyes. Life is filled with many surprises. Dreams flow through your mind like the sun through the latticed window of your rooftop garden. You opened your heart of a child to us that we might peer into your world of dreams and hopes for a moment. Until your light was extinguished and we said goodbye, not to be forgotten.

*The Kaddish* is a Jewish memorial prayer in remembrance of the fallen. Tonight we are here to remember the 6,000,000 and all the innocents murdered in the Holocaust.

## Maurice RAVEL: KADDISH

## ROSE CONSTAN'S STORY

Why should it cost so much to hide my husband, Leopold, my children, Marian and Guy and myself. But they wanted more and more, these so-called French patriots. They pretended to care about us, but all they really cared about was our money. Finally, there was nothing left but the jewels from my mother, my inheritance. They were hard to give up, not because of their monetary value, but because they represented the glory my family had once had. Father, the government minister, the war hero, decorated by the Kaiser. The grand soirees in our mansion in Berlin. The jewels were the last link to the past. But to these "patriots" I wasn't the daughter of the Kaiser's close associate and minister. I wasn't even human. I was just another Jew trying to buy her life and the lives of her family with diamonds and gold. Finally, everything was gone. We were sold by our French protectors to the Gestapo. I wonder what they got for turning us in. Were we as valuable as the gems, mere pieces of rock, which I sold to buy our lives?

# PRÍBEH ANNY FRANKOVEJ

Práve prostredníctvom životného príbehu Anny Frankovej sa mnohí o holokauste dopočuli vôbec prvýkrát. Aj keď počas jej života ju poznal len málokto. Vo svojom amsterdamskom úkryte si do denníka zaznamenávala všetko, čo považovala za podstatné. Písala o odvahе a každodennom zápase hŕstky Židov, ktorí sa, rovnako ako ona, museli v strachu o holý život skrývať. Po vojne jej denník našli a vydali v knižnej podobe. Anna Franková zahynula v Osvienčime, no vďaka denníkovým zápisom sa o jej príbehu dozvedel celý svet.

*„Je to vlastne malý zázrak, že som sa ešte nevzdala všetkých svojich ideálov, hoci za týchto okolností pôsobia úplne absurdne a nereálne. No aj tak sa ich držím, pretože napriek všetkému stále verím, že ľudia sú vo svojom jadre dobrí. Ako si pestovať v sebe nádej, ak človek okolo seba vníma len zmätok, mizériu a smrť? Vidím, ako sa svet mení na pustinu, počujem, ako sa blíži búrka, ktorá zmetie aj nás, cítim utrpenie miliónov iných, a predsa, keď dvíham oči k nebu, myslím na to, ako sa všetko dobre skončí, ako tá krutosť pominie a opäť zavladne pokoj a mier. Dovtedy sa nesmiem vzdať svojich ideálov, lebo snáď raz nastane ten deň, keď ich bude možné aj uskutočniť.“ Tvoja Anna Franková*

## PIESENЬ ANNY FRANKOVEJ

Anna, dievčatko s veľkými hnedými očami. Život je plný prekvapení. Sny plnia tvoju predstavivosť ako lúče slnka prenikajúce zamrežovaným oknom s výhľadom na strešnú záhradku. Otvorila si nám svoje detské srdce, aby sme my mohli, aspoň na nepatrnu chvílu, zahliadnuť tie sny a nádeje. Potom tvoje svetlo zhaslo a museli sme si dať zbohom. Nezabudneme však nikdy.

*Kaddish (Kadiš)* je židovská spomienková modlitba za mŕtvyh. Dnes večer si spoločne spomíname na 6 miliónov židovských obetí a všetkých ostatných nevinných ľudí zavraždených počas holokaustu.

## Maurice RAVEL: KADDISH

# PRÍBEH ROSE CONSTANOVEJ

Naozaj bolo až také nákladné ukrývať štyroch ľudí – môjho manžela Leopolda, deti Marion a Guya a mňa? Tí takzvaní francúzski vlastenci si od nás pýtali stále viac. Chvílu predstierali, že im na nás záleží, no v skutočnosti im išlo hlavne o peniaze. Nakoniec nám už nezostalo celkom nič, len šperky – moje dedičstvo po matke. A s tými som sa lúčila ľažko – nie pre ich peňažnú hodnotu, ale preto, že mi pripomínali všetko, čím naša rodina kedysi bola. Môj otec bol ministrom vo vláde a predtým aj vojnovým hrdinom, vyznamenaným za chrabrost samotným cisárom. A tie pamätné večierky v našej berlinskej vile! Šperky boli poslednou nitkou, ktorá ma s mojou minulosťou spájala. V očiach spomínaných „vlastencov“ som však nebola dcérrou cisárovho blízkeho spolupracovníka a ministra. Pre nich som vlastne nebola ani človekom. Bola som len ďalšou Židovkou, ktorá chcela vykúpiť život sebe a svojej rodine diamantmi a zlatom.

Marion and I were sent to one side of the concentration camp. Leopold was on the men's side. My son, Guy, fled to the woods. Guy was caught by Vichy vigilantes and gathered together with 100 Jews in a school house where all were shot. But because Guy was small, the bullets missed him. He lay under the bodies of the victims while the murderers made sure there were no survivors. When they left to get trucks to take away the bodies, Guy fled to the countryside. He met a kind French farmer family who hid him until the war ended.

After the war we found each other through the rabbi in the village outside of Paris where we had been in hiding. What a joy it was when we discovered that all the family had survived.

It may seem strange, but I have come to realize that I haven't lost my inheritance. Oh, yes, the jewels are gone. But my children were my heritage and they lived.

### **ROSE'S JOY**

A mother would give all of her jewels and gold, even her own life to know her children live and are well. A mother would give all.

## **MARION CONSTAN'S STORY**

One would never know to see her, that our friend, Marion, Rose Constan's daughter, had gone through so much suffering at the tender age of 13. Together with her mother, Rose, Marion worked long hours in the concentration camp to avoid being "Eliminated". They were forced to get up in the darkness of night to stand for hours in a roll call as the guards checked to see who was still alive. Then came the arduous hours of work. If you didn't work, you wouldn't be allowed to live. So at the age of 13, Marion began the quest for survival.

### **MARION'S SONG**

Out of the eyes of a child into the blackness of night. The barbed wire fences, the barking of dogs. The gaunt, void faces of prisoners. The meaningless hours spent in lines while numbers pour fourth through the air. A child with no name, only a number.

No nakoniec zdroje vyschli. Naši francúzski záchrancovia nás predali gestapu. Kladiem si otázku, čo asi za to udanie dostali. Prisúdili nám rovnakú cenu, ako tým drahokamom, tým kúskom kameňa, ktorými som vyplatila naše životy?

Mňa s Marion poslali na jeden koniec koncentračného tábora a Leopolda do časti pre mužov. Guyovi sa podarilo ujsť do hôr. Hliadka prívržencov režimu vo Vichy ho však chytila a spolu s ďalšími 100 židovskými utečencami natlačila do školského autobusu, kde ich postrieľali. Guy bol v tom čase stále malý chlapec, a tak ho guľka naštastie minula. Zatiaľ čo vrahovia obchádzali autobus, aby sa uistili, že sú všetci mŕtvi, on sa dusil pod kopou tiel a bál sa čo i len pohnúť. Keď odišli po nákladiaky, ktoré mali odviesť mŕtvych, vyslobodil sa a utiekol. Ako sa túlal krajinou, natrafil na francúzsku rodinu, ktorá sa ho ujala a ukrývala až do konca vojny.

Po uzavretí mieru sa nám podarilo nájsť jeden druhého s pomocou rabína z dediny nedaleko Paríža, kde sme sa na začiatku skrývali. Aká nesmierna radosť sa nás zmocnila, keď sme sa opäť všetci videli živí!

Vtedy som si uvedomila, že som o svoje dedičstvo neprišla. Sú to moje deti, ktoré sú, vďakabohu, nažive!

## **ROSINO POTEŠENIE**

Matka by bez váhania dala všetky svoje šperky a zlato, dokonca vlastný život, za vedomie, že jej deti žijú a je o ne postarané. Matka by dala aj to posledné.

## **PRÍBEH MARION CONSTANOVEJ**

Nikto ani len netušil, že naša priateľka Marion, dcéra Rosy Constanovej, si už ako trinástročná toľko vytrpela. V koncentračnomtáboore pracovala po boku svojej mamy do úmoru, aby sa vyhla strašnému osudu „vyhľadenia“. Spolu s ostatnými väzňami ich budili ešte za tmy a nútli dlhé hodiny stáť v zástupe, kým tamojší dozorcovia zistovali, ktorí z nich sú ešte stále nažive. Potom nasledovala nekonečná vyčerpávajúca práca. Nepracovať znamenalo zomrieť. A tak sa vo veku 13 rokov Marion vydala na statonú cestu s jediným cieľom – prežiť.

## **PIESEŇ MARION**

Z pohľadu v detských očiach až do černoty noci. Plot z ostnatého drôtu, brechot psa. Prepadnuté, prázdne tváre väzňov. Nekonečné čakanie v rade a otupujúce hľasy do vetra vykrikujúce čísla. Dieta, ktoré nemá meNº Len číslo.

# HERBERT LICHTENSTEIN'S STORY

I remember Kristallnacht well. I was living in Berlin at the time, working as an apprentice to a kosher butcher. I would follow in my father's footsteps and someday take over the family butcher shop in Oberwesel am Rhein.

I had traveled home many times on this train from Berlin to Rheinland. But there was something strange about this trip. In every station where we stopped the platforms were filled with Jewish people. Some were with families, some stood alone. Some had suitcases while others didn't. Some were covered with blood. But all seemed to have a look of horror on their faces. I learned from a Jewish passenger on the train that across the nation, synagogues and Jewish shops were being destroyed and Jews were fleeing for their lives. I stayed on the train for 3 days and nights, not knowing where to go or what to do. The events of Kristallnacht made it clear that we Jews needed to leave Germany. But how? Our assets were frozen or stolen, our businesses closed. Most of us could no longer finance an escape.

I decided to enter a program for immigration to Palestine. But before my papers were processed and I could book passage, I was taken in transport as a slave laborer. I was first sent to Bielefeld where I worked with a group of prisoners cutting down a forest to build a munitions factory. My next destination was Buchenwald. One day the barracks to which I was assigned was evacuated. I managed to slip away with three other prisoners. We hid in the garbage dump. On that day, all the others from our barracks were taken to the gas chambers and killed. Eventually, I was sent to Auschwitz where I was assigned to work in Yawishuwitz coal mine. I worked in freezing temperatures with very little clothing on to protect me. On Sundays, our free day, the guards at Auschwitz would arrange sport for us. We were ordered to march in circles for many hours. The emaciated prisoners dropped in exhaustion, one after the other. Those of us who remained standing were ordered to march on top of the fallen or we would be shot and killed.

At last, I was sent to Theresienstadt. It was there that I first met my future wife, Uschie. We worked together in the kitchen. There was no thought of love or marriage. It was just survival, one bite of food at a time, one hour at a time. We never knew what the guards would do next.

*Arbeid macht frei.* Work makes free. What an irony that these words would be written on the entrance to Auschwitz and Theresienstadt, for the only freedom to be found there was the freedom of death. How could this happen in Germany, the land of Beethoven, Bach, Goethe, Schiller?

How?

## HERBERT LICHTENSTEIN

The Rhein valley is a quiet place to grow up, the son of a kosher butcher.

Such a quiet place. The Lorelei glares down from her precipice concealing the secret knowledge of what is to come for the boy in the valley. Like evil magic she spins a web of deception, entangling the minds of the people. A madness, hysteria, insanity. That blood would flow o're the streets of the land, like the waters of the Rhein, flowing to the sea.

No, it could not happen in this little town near the Lorelei. It's such a quiet place.

# PRÍBEH HERBERTA LICHTENSTEINA

Krištáľovú noc si dodnes živo pamätám. V tom čase som býval v Berlíne a pracoval ako učenec u tamojšieho kóšer mäsiara. Jedného dňa som mal po otcovi prevziať rodinné mäsiarstvo u nás doma, v mestečku Oberwesel v Porýni.

Trasu vlakom z Berlína do rodného Porýnia som absolvoval už mnohokrát. No táto cesta bola iná. V každej stanici, kde vlak zastavil, sa na nástupištiach tlačili davy Židov. Boli tam celé rodiny, no podaktorí stáli celkom sami. Pár z nich držalo v rukách kufor a niektorí boli od krvi. Všetci bez rozdielu mali v očiach hrôzu. Od židovského spolucestujúceho vo vlaku som sa dozvedel, že po celej krajine plenia synagógy aj židovské obchody a podniky. Židia utekajú v strachu o život. V tom vlaku som napokon strávil tri dni a noci, nevediac, kam íst, a čo si vlastne počať. A ako som sa prevážal krížom-krážom po krajine, každú noc som sledoval, ako obloha žiari svetlom plameňov horiacich budov.

Po týchto udalostiach bolo nám, Židom, jasné, že musíme z Nemecka odísť. Ale ako? Majetok nám buď zabavili alebo ukradli, naše podniky násilím zavreli. Väčšina z nás už nemala svoj útek z čoho zaplatiť. Prihlásil som sa do prípravného programu pre záujemcov o emigráciu do Palestíny. Mal som sa tam stať farmárom. No skôr, ako som stihol získať papiere a cestovný lístok, ma posadili do transportu a poslali na nútene práce. Najskôr som pri meste Bielefeld spolu s inými väzňami klčoval lesný porast na mieste, kde mala stáť zbrojárska fabrika. Potom ma poslali do Buchenwaldu. Jedného dňa prišiel rozkaz evakuovať náš barak. Mne a ďalším trom väzňom sa podarilo ujsť. Skryli sme sa v hromade odpadkov za táborom. Všetkých ostatných z toho baraku ešte v ten deň odvliekli do plynovej komory. Mojou ďalšou zastávkou bol Osvienčim, kde ma pridelili do pracovnej skupiny u hulonej bani. Tam dole bola obrovská zima. My sme v nej hrdlačili len v chatrných handrách. Každú nedelu, čo bol náš jediný volný deň, sa strážcovia tábora postarali o športový program. Nútili nás celé hodiny pochodovať v kruhu. Mnohí väzni, vychudnutí na košť, padali od vyčerpania na zem. Ostatní sme museli pochodovať ďalej, šliapajúc po telách svojich druhov. Inak by nás na mieste zastrelili.

Napokon som skončil v Terezíne, kde som sa spoznal s Uschie – svojou budúcou manželkou. Pracovali sme v kuchyni. No na žiadne zblíženie či dokonca manželstvo sme vtedy nemali ani pomyslenie. Obom nám išlo o holé prežitie. Žili sme od jedného sústa k druhému, úspechom bolo prežiť každú ďalšiu hodinu. *Arbeit macht frei*. Práca oslobozuje. O akej slobode to však bola reč? Aká donebavolajúca irónia, že zavesili takýto nápis nad bránu osvienčimského tábora, kde jedinú slobodu tamojším väzňom prinášala smrť. Ako sa niečo také strašné mohlo stať v Nemecku? V krajine Goetheho, Schillera či Beethovena – najväčších mysliteľov a umelcov modernej doby. No povedzte, ako?

## HERBERT LICHTENSTEIN

Uznaj, syn kóšer mäsiara, nie je tiché údolie rieky Rýn idylickým miestom, kde sa narodíť a tráviť detstvo? Slávna skala Lorelei sa tam pyšne týči do nebies a verne stráži tajomstvo o osude chlapca narodeného v údolí. Ako zlá čarodejnica tká zákernú sieť lží, baliac do nej myseľ tamojších obyvateľov. Šialenstvo, hysteria, pomätenie zmyslov. Krv bude tiecť ulicami krajiny ako vody Rýna valiace sa v ústrety morskému náručiu.

Nie, také niečo sa predsa nemôže diať v mestečku pod skalou Lorelei.

Nie na takom tichom a idylickom mieste.

## USCHIE LICHTENSTEIN'S STORY

I used to call my friend, Uschie Lichtenstein, every Friday from Oslo to New York to wish her Shabbat Shalom, a good Sabbath. It was difficult for Uschie to talk, due to Parkinson's disease. But it had always been difficult for Uschie to talk about what had happened to her in the Holocaust.

Because Uschie's family name was Cohen, her father, Saul, would carry the Torah in their synagogue, as was the custom for the Cohenim. He was a kind man. When he came home from their clothing shop in Berlin, he would often bring Uschie and her sisters, Ruth and Laila, presents. But a day came when their papa didn't come home. Uschie said her father was gathered together with 500 Jewish men in Berlin and executed. Then Ushie, her mother and her sister, Laila, were taken to Theresienstadt, her sister Ruth to Auschwitz.

Ushie said that in Theresienstadt, they first worked in the factory assembly of weapons. Ushie was eventually placed in the kitchen where she prepared soup made from rotten vegetables. This was the only food given to the prisoners.

But there were secrets she couldn't speak about. However, one day Uschie called me and asked me to come to her home. She needed to talk and wanted me to know the rest of her story. She had always said that she couldn't have children because of the starvation in the camp-. But on that day Uschie revealed the real reason why she couldn't have children. It was because she had been abused by guards and soldiers in Theresienstadt. When she became pregnant, she was force-sterilized. Uschie was only 15 years old at the time.

### USCHIE'S CHILDREN

Where. Oh, where are my children? You have stolen them from me. The long years pass and the memories of pain fade away. But the children, the children are not.

Rachel weeps for the child that is not. But Uschie weeps for the child that never was.

## CORRIE TEN BOOM'S STORY

I have often pondered the story of the young widow, Ruth, a Moabite, who would leave her people to care for her aged mother-in-law, who was a Hebrew. In our family, it was as natural as breathing to love the Jewish people. You believe in the God of the Bible, you call yourself Christian; you love his chosen people, as simple as that. But not many in Holland agreed with us. I remember once when a pastor came to visit my father shortly before we were arrested. "*You shouldn't be hiding Jews in your home. You know the Bible says it is your duty to obey the authorities.*" But my father wouldn't bow to him. "*I obey the authorities as long as they don't transgress the laws of God. But when they do, then I obey God.*" "*But you know it's dangerous for you to hide them. If they catch you, both you and your Jews will be sent to a concentration camp.*" "*I am prepared to help this people in any way I can, and, if need be, to die for them.*" How prophetic my father's words were.

My brother, Willem, was the leader for the Dutch underground even before the invasion of Holland. After the Germans came, Betsey, Father and I were mobilized. A secret hiding place was created behind the closet in my bedroom.

# PRÍBEH USCHIE LICHTENSTEINOVEJ

Každý piatok telefonujem z Osla do New Yorku svojej priateľke Uschie Lichtensteinovej, vdove po Herbertovi, aby som jej zaželala Shabbat Shalom, dobrý šabat. Uschie trápi Parkinsonova choroba a čoraz ľažšie rozpráva. O tom, čo jej zo života spravil holokaust, sa jej vlastne vždy veľmi ľažko hovorilo.

Uschie bola totiž za slobodna Cohenová a jej otec, Saul, v súlade s tradíciou kohenov, potomkov biblických židovských kňazov, nosil u nich v synagóge Tóru. Saul bol láskavý a dobrý muž. Ursule a jej sestrám, Ruth a Laile, často nosil darčeky, keď prišiel domov po dlhom dni strávenom v ich berlínskom obchode s oblečením. Raz sa však z práce nevrátil. V Prahe bol spáchaný atentát na Heydricha, jedného z najvyššie postavených nacistov. A tak v Berlíne v rámci odplaty zhromaždili a na mieste popravili 500 židovských mužov. Saul Cohen bol jedným z nich.

Po tejto udalosti Uschie, jej matku a sestru Lailu poslali do Terezína. Ďalšia sestra, Ruth, skončila v Osvienčime. Spočiatku pracovali vo fabrike na vojenské súčiastky. Neskôr Uschie pridelili do kuchyne, kde varila polievku zo zvyškov zhnitej zeleniny.

Niektoré spomienky si Uschie nechávala len pre seba. Raz mi zavolala a pozvala ma na návštěvu. Chcela sa porozprávať. Predtým mi vždy vravela, že deti nemohla mať pre podvýživu, ktorou v mladosti trpela. V ten deň som sa však dozvedel pravý dôvod. V terezínskom tábore ju opakovane znásilňovali členovia stráže a vojaci. Keď otehotnela, prinútili ju podstúpiť sterilizáciu. Mala vtedy iba pätnásť rokov.

## PIESEŇ DETÍ USCHIE LICHTENSTEINOVEJ

Kde sú? Ach, kde sú tie moje deti? Ktosi mi ich ukradol. Roky plynú a bolestivé spomienky sa pomaly strácajú. Nie však obraz tých detí, ten nie. Rachel žiali za diétatom, ktorého viac niet. Uschie však smúti za tým, ktoré nikdy ani nebolo.

# PRÍBEH CORRIE TEN BOOM

Často som premýšľala o príbehu mladej vdovy – Moábky Rút. Opustila svoj ľud, aby sa starala o starnúcu svokru, Židovku. Láska k Židom bola v našej rodine taká prirodzená ako potreba dýchať. Veríš v Boha, o ktorom píše Biblia, nazývaš sa kresťanom, a preto miluješ aj Bohom vyvolený národ. Bodka. No väčšina Holanďanov naše presvedčenie nezdielala. Pamätám si, ako nás tesne pred zatknutím prišiel navštíviť náš pastor: „*Nemali by ste u seba ukrývať Židov. Biblia predsa hovorí, aby ste počúvali svoju vrchnosť.*“ Môj otec mu však protirečil: „*Budem poslúchať vrchnosť vtedy, ak ich príkazy nebudú v rozpore s Božími zákonmi. V opačnom prípade budem poslúchať výhradne Boha.*“ „*Ale uvedomujete si to riziko. Ak vás odhalia, vy aj tí vaši Židia skončíte v koncentráku.*“ „*Som pripravený pre tých ľudí urobiť všetko, čo je v mojich silách a v prípade potreby obetovať aj život.*“ Ach, aké prorocké boli tie otcove slová.

Môj brat Willem stál na čele holandského tajného hnutia odporu ešte pred nemeckou inváziou. Po príchode Nemcov sme sa pridali aj my ostatní – Betsey, otec a ja. V mojej izbe sme si za skriňou vybudovali tajný úkryt.

Keď nás Nemci prišli zatknuť, náš malý dom prevrátili hore nohami. Židovských hostí ale nenašli. O pár dní sa nám ich podarilo previezť do bezpečia.

When the Germans came to arrest us they stormed through the little house, destroying everything in their pathway as they tried to find our Jewish guests. But the Jews remained hidden and were ushered to safety some days later.

Betsey, Father and I were taken to Gestapo headquarters for interrogation. Father died there. A few days later, Betsey and I were transported by cattle car to Ravensbrück concentration camp. Betsey died of starvation and exhaustion in the camp. I was the only one who survived.

I finally understood the anguish of Ruth in her widowhood as she gave herself to serve her Jewish mother-in-law. Where you go I will go. Where you lodge, I will lodge. Thy people will be my people and thy God will be my God. Where you die, there will I die, and also be buried.

### CORRIE TEN BOOM'S SONG

Forgive us for our silence in your time of suffering. In cattle cars you rolled, in our churches we did sing. Forgive us that we did not help when you needed us the most. Rise up, oh people, for Israel, like a mighty host. Thy people will be my people. Thy God will be my God. Oh Israel, we stand with you, your courage we applaud. God gave this land forever as a covenant so true. No other has a right to it. God gave this land to you.

*Kjempevise Slåtten* was composed in 1942 by Norwegian composer, Harrald Sæverud. It was written as a tribute to the brave resistance fighters of Norway and throughout Europe. We remember the resistance army that risked all to stand against Hitler's tyranny.

### KJEMPEVISE SLÅTTEN

## SOFI AND ALFRED ARON AND THE ST. LOUIS

Mazeltof! La Chaim! Alfred and I stood under the chuppah. He was so handsome as his foot crashed down upon the glass. But there had been much shattered glass of late in Hamburg. It was five months after Kristallnacht. As they carried Alfred and me on chairs high above the crowd of well-wishers after the wedding ceremony, I couldn't help but think about the ship that would soon carry us away from Germany. What a strange place for a Turkish woman and a German man to go for their honeymoon, Havana, Cuba. We left Germany on May 13, 1939. We were sharing this journey with nearly 1,000 Jews, eager to start a new life of freedom.

The ship was quite elegant and one would never know that the passengers were fleeing for their lives. But the Gestapo had gone before us and bribed the Cubans to reject our legal visas. Only a handful of those on-board who already had relatives living there managed to disembark. The rest of us sailed in circles between the coast of Florida and Cuba as the ship's captain was seeking asylum for his desperate passengers. The compassionate captain of the St. Louis, Gustav Schroeder, radioed different governments

Betsey, otca a mňa odviedli na výsluch na stanicu gestapa. Otec skonal priamo tam na mieste. Niekoľko dní nato mňa a Betsy naložili na vlak do koncentráku v Ravensbrücku. Betsey tam na následky podvýživy a vyčerpania zomrela. Ja som jediná z rodiny, ktorá tú hrôzu prežila.

Konečne som bytostne precítila, čo za bolest prežívala vdova Rút, keď sa dobrovoľne podujala nasledovať svoju židovskú svokru. Lebo kam ty pôjdeš, pôjdem i ja, a kde ty budeš bývať, budem bývať i ja! Tvoj ľud bude mojím ľudom, tvoj Boh bude mojím Bohom! Kde ty zomrieš, zomriem i ja, a tam chcem byť pochovaná.

## PIESEN CORRIE TEN BOOM

Odpusťte nám naše mlčanie v čase väčšo veľkého súženia. Našou stanicou prechádzali preplnené vagóny, zatiaľ čo sme v chráme opodial spievali hymnické piesne. Odpusťte, že sme nevystreli pomocnú ruku, keď ju bolo treba najviac. Povstaňte, ó kresťania, v mene Izraela ako mocný hostiteľ. Tvoj ľud bude mojím ľudom, tvoj B-h bude mojím B-h-m. Ó, Izrael, sme s tebou a vzdávame hold tvojej odvahy. Boh ti prisľúbil túto zem naveky. Nik iný na ľu nemá nárok. To ty si tú zem dostał od Boha.

Skladbu *Kjempevise Slåtten* zložil nórsky skladateľ Harrald Sæverud v roku 1942. Vzdal ľu hold účastníkom protinacistického odboja v Nórsku aj v iných európskych krajinách. Spomíname na všetkých, ktorí svojím rozhodnutím vzbúriť sa proti Hitlerovej tyranii riskovali vlastný život.

## KJEMPEVISE SLÅTTEN

## SOFI A ALFRED ARONOVCI A PARNÍK ST. LOUIS

Mazeltof! La Chaim! Alfred a ja pod baldachýnom. Ako veľmi mu to pristalo, keď nohou drvil črepiny skla na podlahe. A že toho rozbitého skla bolo v poslednom čase v Hamburgu naozaj veľa! Od Krištáľovej noci uplynulo už päť mesiacov. A ako nás s Alfredom, usadených na stoličkách, niesli ponad hlavy svadobných hostí, ja som už v myšlienkach stála na palube lode, ktorá nás mala odvieť na svadobnú cestu do kubánskej Havany. Vskutku zvláštny výber destinácie pre židovskú Turkyňu a židovského Nemca! Z Nemecka sme vyplávali 13. mája 1939 a spoločnosť nám robilo ďalších takmer 1000 Židov vydávajúc sa na cestu za vytúženým životom na slobode.

Lod' pôsobila elegantne a len tažko by ste v pasažieroch spoznali utečencov, ktorým ide o život. Gestapo však dorazilo na Kubu skôr a podplatilo miestnych, aby naše legálne a platné víza odmietli prijať. A tak vystúpiť mohla len hŕstka cestujúcich, ktorí už mali na ostrove príbuzných. My ostatní sme zostali na lodi, bezprizorne brázdiacej vody medzi Floridou a Kubou, a snažili sa získať povolenie na vstup na americkú pevninu. Kapitán Gustav Schröeder, človek úprimne súčiatiaci s našim osudem, sa spojil s vládami viacerých krajín oboch amerických kontinentov a žiadal o udelenie víz pre svojich pasažierov. Zakaždým však dostał rovnakú odpoved'. Nikto nás nechcel prijať, nikto nemal záujem.

in the Americas to request visas for the refugees. But the answer was always the same. No one would receive us, no one wanted us.

Finally, we returned to Europe, sailing to Antwerp. Alfred was taken to Dachau. I was protected by the Turkish consul. I managed to buy Alfred out of Dachau, providing we would leave Germany immediately. We returned to Cuba, this time gaining entry. But from the nearly 1,000 passengers on the ship, only a few of us survived. Why were we spared?

## THE ARONS AND THE ST. LOUIS

That we should live when they should die, it is a mystery, a quiet, haunting guilt, that the passing decades cannot, cannot erase, but only intensifies, recalling to memory the faces of the lost. The mothers, the fathers, the children, the doctors, professors, artists, rabbis, the wealthy and those whose every possession was sold to make the fateful, hopeless journey. Their images never dissipate, recurring in the quiet recesses of sleep. Bursting before their eyes in moments meant to be for times of joy. But only to be submerged in the tank of pain that remembrance brings. The millions sacrificed to pagan demon gods, cry, cry, from the funeral pyres that evoke and demand our remembrance. This is our duty. This is why we lived when they died.



Cestujúci v jedálne parníka St. Louis / Passengers in the dining room of the MS St. Louis.

Na fotografii v popredí zľava / Pictured in the foreground from left to right are:

Joseph Guttman, Mrs. Guttman, Ilse Karliner, Rose Guttman, Henry Goldstein (Gallant), Harry Guttman.

Vzadu, napravo sú Alfred a Sofi Aronovci. / Behind, at the right, are Alfred and Sophie Aron.

A tak nasledoval vynútený návrat do Európy a vylodenie v Antverpách. Alfréda okamžite vzali do Dachau. Nado mnou držal ochrannú ruku tamojší turecký konzul. S veľkým šťastím sa mi podarilo vykúpiť Alfrédu z dachauského tábora, no s podmienkou okamžite opustiť nemecké územie. Rozhodli sme sa vrátiť na Kubu. Na druhý pokus sme povolenie vstúpiť do krajiny dostali. No z celej tej tisícčlennej skupiny Židov na lodi nás prežilo len 30. Čomu vďačíme za svoje šťastie?

## ARONOVCI A PARNÍK ST. LOUIS

Že sme stále nažive, hoci našim osudom bola smrť, je veľkou záhadou, tichým, hlodavým a večne prítomným pocitom viny. Ten pocit vzdoruje ubiehajúcemu času a neslabne, ba naopak, je čím ďalej nástojčivejší, prestierajúc nám pred oči tváre tých, o ktorých sme prišli. Matky, otcovia, deti, lekári, profesori, umelci, rabíni, bohatí a úspešní a aj tí, ktorí dali to posledné výmenou za príležitosť vydať sa na tú osudovú, beznádejnú cestu. Ich tváre neblednú, vynárajú sa zas a znova v tichu bezsenných nocí. Zjavia sa, no kto by mal radosť z takého stretnutia... vedť sa vzápäť ponoria späť do hlbín neskonalého smútku živeného kapacitou ľudskej pamäte. Milióny obetované pohanským bohom-démonom kvília a kvília z horiacej hranice a nedovolia nám zabudnúť. Nezabudnúť je naša povinnosť. Lebo my sme tí, ktorí prežili, zatiaľ čo oni umierali.

## PRÍBEH RACHMIELA FRYDLANDA

Rachmiel sa narodil v poľskom meste Chelm, kde sa stal aj chasidským rabínom. V deň, keď vypukla druhá svetová vojna, bol vo Varšave. Zažil bombardovanie, ktoré značnú časť poľského hlavného mesta premenilo na ruiny. Rachmiel však uprostred tej hrôzy stretol Boha. Jeho neochvejná viera mu ešte veľakrát pomohla uniknúť smrti a dodať nádej tým, ktorí ju už sami nedokázali nájsť.

## RACHMIELOVA PIESEŇ

Rozpoltení medzi dvoma svetmi! Celkom rozpoltení! Tu Boh vašich otcov a tam Boh, ktorého ste našli cestou. Sh'ma Yisrael Adonai Elohenu, Adonai Echad. Mystérium však naveky zostáva len jedno.

## RACHMIEL FRYDLAND'S STORY

Rachmiel was born in Chelm, Poland where he received training as a Chasidic rabbi. On the day when World War II began, Rachmiel was in the city of Warsaw as bombs were dropped, destroying much of Poland's capital. But Rachmiel had had an encounter with God. Through his strong faith, Rachmiel was able to escape death again and again and gave hope to many who were hopeless.

### RACHMIEL

Torn between two worlds. Torn! Torn! The God of your fathers and the God you found. Sh'ma Yisrael Adonai Elohenu, Adonai Echad. But the mystery is one.

## DORIS SHAFFRAN'S STORY

We never dreamed the Germans would come to Czechoslovakia. They said they wanted only Sudetenland. It was German. It had been agreed. But suddenly, they were everywhere in their stiff uniforms, guns with bayonets. We were forced to wear an armband with the Magen David, the Star of David. Gentile neighbors, once our friends, shunned, ridiculed and betrayed us. Finally, we were forced into transport trains carrying thousands of Jews. Mother and I were able to stay together. We had lost contact with the rest of the family as we were pressed tightly into the cattle cars. Starting stopping, the doors never opening, the thirst burning in our throats. . . standing in defecation. . . the dead dropping around us, impossible to move with so many people jammed into so small a space. Three days passed and we arrived at our destination. The doors swung open. Barking dogs, bright lights, shouting soldiers, bayonets glistening. Where were we? Hell itself, it seemed. They called it Auschwitz. Inspection lines: the old, the weak, the sick, small children - all to the left. To the left-woman, the girl to the right! Mother, I am going with you. No, my child. Do what the man says. I am old, I have lived my life. Your life is before you. Go and live, my child. To the right girl! The soldier shouted and shoved me: Mother! Mother! Mother!

### DORIS

Mother, mother, I see you. I'm reaching out to grasp you. Come closer, Mother. Don't let them take you away. Are you there? No, it was only a dream.

We have told the stories of our beloved friends, Rose and Marion Constan, Herbert and Ursala Lichtenstein, Sofi and Alfred Aron, Doris Shafran and Rachmiel Frydland, all witnesses of the horrors of the Holocaust, as were Elie Wiesel and Anna Frank. There were many more who have told their stories of the suffering and of the atrocities they endured. Among them were two brave Slovakian Jews, Rudolf Vrba and Alfred Wetzler, who escaped Auschwitz. They were the first to bring detailed diagrams and reports on every aspect of the Auschwitz death camp to the Allied powers.

# PRÍBEH DORIS SHAFFRANOVEJ

Ani vo sne by nám nenapadlo, že Nemci prídu až do Prahy. Tvrdili, že chcú len Sudety. Tam žili Nemci. Taká bola dohoda. No odrazu ich bolo vidieť všade, v tých ich našponovaných uniformách, s bajonetmi na puškách zavesených na pleciach. Na ich príkaz sme nosili pásku s Dávidovou hviezdou. Naši nežidovskí susedia, ktorí boli kedysi aj priateľmi, nás teraz obchádzali, vysmievali sa nám a zrádzali nás. Nakoniec sme boli natlačení do transportov a poslaní na východ. S mamou sa nám podarilo zostať spolu. Pritisnuté k stenám malého vagóna sme so zvyškom rodiny stratili kontakt. Vlak sa rozbehol, potom opäť zastal, no dvere zostávali zamknuté. V hrdle blčal hrozný smäď, pod nohami výkaly... Ľudia naokolo padali mŕtvi od vyčerpania, no vlastne nemali kam, nebolo miesta. Takto prešli tri dni a vlak vošiel do konečnej stanice. Dvere vagónu sa otvorili. Brechot psov, ostré svetlá, rev vojakov, nablýskané bajonetky. Kde to sme? Toto musí byť samotné peklo. Volajú ho Osvienčim. Dlhý rad a prehliadka: starí, slabí, chorí, malé deti – všetci doľava. Doľava, ženská! Dievča doprava! Mama, ja idem s tebou. Nie, dieťa. Urob, čo ti prikázali. Som už stará, život mám za sebou. No teba všetko iba čaká. Choď, dieťa. Choď a ži svoj život. Doprava, dievča! Zareval vojak a odstrčil ma. Mama! Mama! Mama!

## PIESEŇ DORIS

Mama, mama, vidím ťa. Vystieram k tebe ruky, už ťa takmer mám.

Pristúp bližšie, mama. Nech mi ťa nevezmú. Si tam? Nie, bol to iba sen.

Rozpovedali sme príbehy našich drahých priateľov – Rose a Marion Constanových, Herberta a Ursuly Lichtensteinovcov, Sofi a Alfreda Aronovcov, Doris Shaffranovej a Rachmela Frydlanda, ktorí zažili hrôzy holokaustu, tak ako aj Elie Wiesel a Anna Franková. Na svete je mnoho ďalších ľudí, ktorí tiež vyrozprávali svoje príbehy o utrpení a krutostiach, akým boli vystavení. Medzi nimi aj dvaja statoční slovenskí Židia Rudolf Vrba a Alfred Wetzler. Podarilo sa im utieť z Osvienčimu a ako prví poskytli Spojencom detailné správy o každodennom fungovaní osvienčimského tábora smrti.

Navždy mali byť utajenie záhadné zmiznutia tisícov ľudí, nezmyselné a neodôvodnené obmedzenia ľudí židovského pôvodu vo všetkých krajinách stojacích na strane Hitlera. Aj „dobytčáky“ určené na transport zvierat, do ktorých natlačili tisíce ľudských bytosťí a ich vzlyky a výkriky bolo počuť, keď na krajinu padla noc. Alebo zvláštny druh popola stúpajúci z komínov uprostred koncentračných a vyhľadzovacích táborov v európskych krajinách kontrolovaných alebo priamo okupovaných nacistami. Ako starostlivo, no márne si to tajomstvo strážili! Koľkí na starom kontinente radšej privreli oči, keď ich židovských spoluobčanov viedli na smrť?

V roku 1940 sa Slovensko, ako satelit Tretej ríše pridalo na stranu Osi, zoskupenia štátov spriaznených s Hitlerom. Avšak už takmer dva roky predtým sa vo vojnovej Slovenskej republike začali prijímať kruté antisemitské opatrenia podľa nacistického vzoru a Norimberských zákonov, ktoré postupne zbaľovali židovských obyvateľov ich politických, hospodárskych a nakoniec aj základných občianskych a ľudských práv. Katolícky kňaz Jozef Tiso, zastávajúci najvyššie funkcie v štáte (premiér, prezident, predseda

It was all supposed to be a secret: the mysterious disappearances of thousands of people; the unexplained restrictions on Jews in every nation aligned with Hitler; the cattle cars intended for the transport of animals, but instead carrying thousands of innocent Jews as their sobs and cries were heard in the night hours; the strange ashes coming from the chimneys of concentration and extermination camps in European countries controlled or occupied by the Nazis. It was all a well-kept secret. Throughout Europe, multitudes chose to close their eyes as their Jewish neighbors were led away to death.

In 1940, Slovakia, as a satellite of the Third Reich, joined the Axis powers under Hitler. However, almost two years earlier the Slovak Republic adapted cruel anti-Semitic laws modeled after the Nazi Nuremberg Laws which deprived the Jewish population of their political, economic and, finally, basic civil and human rights. The Catholic priest, Jozef Tiso, a virulent anti-Semite, held the highest positions in government as prime minister, president, supreme commander of the military and Hlinka guard. Under Tiso's orders, in 1942, Slovakia, although not occupied by the Nazis, began deportation of its Jewish citizens using its own forces. Tiso directed Slovakian authorities to first place 58,000 innocent Jewish people in labor and concentration camps and then, eventually to deport them to extermination camps. In August of 1944, a resistance against the Tiso regime arose but was quelled by German forces. Another deportation followed with 12,600 Jews being sent to their deaths. In total, nearly 70,000 Slovak Jews of a population of 90,000 were murdered.

We are here to remember every precious soul. Anti-Semitism has not disappeared, nor has Holocaust denial ceased. Therefore, there is a moral obligation to ensure that the horrors of that time are not forgotten and that it will never happen again. May Almighty God have mercy and forgive Slovakia and the nations of Europe for the atrocities of that time and may He heal our land.

*Ani Maamin* was the prayer many Jewish people prayed as they were led to the gas chambers and death. It has become a symbol of the Holocaust.

## ANI MAAMIN

samovládnej štátostany, najvyšší veliteľ armády a Hlinkovej gardy) nesie za tento vývoj plnú zodpovednosť, tým viac, že zločiny proti ľudskosti pokrytecky ospravedlňoval kresťanským učením. V roku 1942 sa Slovensko stalo jedinou, nacistami neobsadenou krajinou, ktorá deportovala svojich židovských občanov vlastnými mocenskými a administratívnymi silami. Na základe nariadení vydaných slovenskými úradmi 58 tisíc nevinných Židov najskôr umiestnili v pracovných a koncentračných táboroch, aby ich odtiaľ napokon poslali do táborov vyhladzovacích. V auguste roku 1944 síce vypuklo proti Tisovmu režimu povstanie, no bolo nemeckou armádou potlačené. Nasledovala ďalšia deportácia a 12 600 Židov bolo poslaných na smrť. Z celkovej populácie 90 tisíc slovenských Židov zahynulo takmer 70 tisíc. Dnes sme tu, aby sme si pripomienuli každú jednu vzácnú dušu. Antisemitizmus nevymizol a popieranie holokaustu je stále smutnou a nepochopiteľnou realitou. To nám na plecia kladie morálku povinnosť zabrániť tomu, aby v budúcnosti

*Ani Maamin* je modlitba, ktorú sa mnohí Židia modlili, keď ich viedli do plynových komôr na smrť. Stala sa smutným symbolom holokaustu.

### ANI MAAMIN



z archívu historika Jána HLAVINKU

# GOD'S SORROW

It has been said, except a seed fall into the ground and die, it cannot bear fruit. 6,000,000 Seeds, 6,000,000 innocent lives. But in spite of the horrors and atrocities, a nation was reborn.

From across Europe they came: from concentration camps, from hiding places, from displaced persons camps. Some came by ship, some came on foot. They came from many nations with the hope of finding a homeland. Even as the prophets of old said, "*You shall no longer say, Blessed are you, Lord our God, who brought us out of the land of Egypt.*" But you shall say, "*blessed are you Lord, our God, who brought us out of the countries to the north and all the countries to which we had been scattered and returned us to our land, Eretz Israel.*"

## GOD'S SORROW

Who is to tell of the cattle cars, the bayonets through babies, the ovens, the chimney's black smoke rising to the heavens. The burning flames of synagogues against the black of night. The screams, the sobs, the rattled breath of death.

There is one who knew, one who saw it all, one who heard it all, one who remembers every precious drop of blood. One the righteous judge of all.

It was not I who aroused them, the murderers, the profiteers, the violent madmen who sought to annihilate the chosen seed. Yet it was given to all mankind a will to choose good, or evil. But out of the ashes came life like a blade of grass after the forest had been ravaged by fire. A nation is born, a homeland, a refuge.

Oh my people I call you home. Eretz Israel, awaiting to receive. No more will the flame and sword devour. You will no more proclaim: "Blessed be the Lord our God who led us out of captivity." But you shall proclaim: "Blessed be the Lord our God who led us out of the countries to the north and all the countries to which we had been scattered". Come home, my people, come home.

# BOŽÍ ZÁRMUTOK

Píše sa, že ak zrno, ktoré padlo do zeme, neodumrie, nemôže priniesť úrodu. Šesť miliónov zrň. Šesť miliónov životov. Nezmyselné utrpenie. Šesť miliónov nepochopiteľných úmrtí. Ich agónia však umožnila povstať novému národu. Prišli zo všetkých kútov Európy: z koncentračných táborov, z úkrytov, z táborov pre osoby bez príslušnosti. Niektorí priplávali na palubách lodí, iní sa vybrali pešo. Opustili rôzne kúty kontinentu v nádeji, že konečne nájdú vlastný domov. A hoci starí proroci hlásali: „*sláva Pánovi, nášmu Bohu, ktorý nás vyviedol z egyptskej zeme a priviedol nás do našej vlastnej,*“ vy budete vrvieť: „*sláva Pánovi, nášmu Bohu, ktorý nás vyviedol z krajín na severe a zo všetkých ďalších, kde sme žili celkom roztrúsení, a priviedol nás do našej zeme, zeme izraelskej.*“

## BOŽÍ ZÁRMUTOK

Kto rozovie príbehy o dobytčánoch, o bajonetoch katov v telách novorodencov, o peciach a čiernom kúdole z komínov stúpajúcim k oblakom. O plameňoch uprostred čiernej noci, pod ktorými ľahli synagógy. O výkrikoch, náreku, poslednom chrapľavom nádychu tesne pred smrťou. Len jeden to všetko vie, len jeden to všetko videl, len jeden pamäta každú preliatu kvapku krví. Ten jeden, spravodlivý súdca všetkých.

Nebol som to ja, kto zburcoval tých vrahov, kolaborantov a besných surovcov, ktorí si vzali do hlavy, že to vyvolené zrno zmetú zo sveta. Slobodnú voľbu dobra či zla však do vienka dostali všetci. No z toho popola, ako zelené steblo trávy vytŕčajúce z tlejúceho lesného porastu, povstal nový život. Zrodil sa národ, domov, útočisko.

Volám vás domov, ľud môj. Zem izraelská vás čaká s otvorenou náručou. Už žiadne plamene ani meče. Už nebude treba vrvieť: sláva Pánovi, nášmu Bohu, ktorý nás vyviedol zo zajatia. Namiesto toho zvoláte: sláva Pánovi, nášmu Bohu, ktorý nás vyviedol z krajín na severe a zo všetkých ďalších, kde sme žili celkom roztrúsení. Tvoj domov ta už čaká, ľud môj, tvoj domov ta čaká.

## POĎAKOVANIE / THANKS TO

/ Ďakujeme PhDr. Ivanovi Kamencovi za odborné konzultácie a rady.

V SPOLUPRÁCI S / IN COOPERATION WITH

International voice  
of Justice – Europe

NOVÁ  
SYNAGÓGA ŽILINA



FILOZOICKÁ FAKULTA  
Univerzity Komenského  
v Bratislave

Iceland  
Liechtenstein  
Norway grants



Projekt Building Music Bridges / Hudobné mosty – vytváranie priestoru pre medzikultúrny dialóg a dôveru hudbou získal grant z Islandu, Lichtenštajnska a Nórsku v sume 166 740 € prostredníctvom Grantov EHP.

Projekt bol spolufinancovaný v sume 29 423 € z prostriedkov štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Cieľom projektu je rozvíjanie interkultúrneho dialógu a prostredníctvom aktivít spojených s hudobným umením komunikácia tém tolerancie voči menšinám, rodovej rovnosti, odmietania antisemitizmu a nenávistných prejavov v spoločnosti.

Ak sa chcete dozvedieť viac o programoch a projektoch financovaných z Grantov EHP na Slovensku, navštívte stránku [www.eeagrants.sk](http://www.eeagrants.sk).

Spoločným úsilím  
k zelenej, konkurencieschopnej  
a inkluzívnej Európe.

The BUILDING MUSIC BRIDGES – Developing Intercultural Dialogue and Trust through Music benefits from a € 166,740 grant from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Grants.

The project has been co-financed from the State Budget of the Slovak Republic in the amount of 29,423 €.

The aim of the project is to develop intercultural dialogue and communicate the topics of tolerance to minorities, gender equality, neglecting anti-Semitism and hate speech in the society through the art of music.

If you want to know more about programmes and projects financed by the EEA Grants in Slovakia, visit [www.eeagrants.sk](http://www.eeagrants.sk).

Working together  
for a green, competitive  
and inclusive Europe.

#eeagrants #BuildingBridges